

CARTEA ROMÂNEASCĂ 100

DAN GULEA

Un simbol al
culturii românești

MEMORII LA CARTEA ROMÂNEASCĂ

Cartea românească 100

Un simbol al culturii românești

DAN
GULEA

Cuvânt-înainte

Dacă luăm drept dată de referință jumătatea secolului XIX, când se constituie câmpul nostru editorial, când se creează ansamblurile cunoscute de cerere și ofertă, pentru care o importanță nu mică o au familiile de tipografi și editori alcătuite din mai multe generații, putem constata că este greu de numit o marcă editorială care să se perpetueze. Tipografii germani care fac aici afaceri (Winterhalder, Göbl) renunță destul de repede sau se integrează în pătura burgheziei editoriale postpașoptiste, marca fiind preluată sau ștearsă prin diferitele asocieri.

Cu atât mai impresionant este numele Editurii Cartea Românească, o editură care împlinește 100 de ani – singura din câmpul nostru editorial. Cu o imagine specială, construită în perioada interbelică, și în calitate de interfață social-culturală a Partidului Național Liberal (principal finanțator al întreprinderii), Editura pentru care Sadoveanu sau Rebreanu au fost autorii de frunte a avut o existență fracturată: în iunie 1948 intră sub spectrul naționalizării, astfel încât din centenarul său lipsesc aproximativ 20 de ani activitate editorială – editura reînființându-se în 1969, ca Editură a Uniunii Scriitorilor. Personalitatea emblematică: Marin Preda, care a debutat, în aprilie 1948, la Cartea Românească, *Întâlnirea din pământuri* suscitând ample dezbateri în presa proletcultizantă a timpului. Tot Preda a fost personalitatea desemnată să organizeze noua Editură, pe care o conduce până în fatidicul mai 1980, gășind balansul necesar între imaginea de propagandist pe care regimul o incumba scriitorului și autenticitatea exprimării. I-au succedat alți directori, care au continuat managementul lui Preda și au făcut față provocărilor postdecembriste – până în 2005, când Editura, marcă a Uniunii Scriitorilor, intră sub administrarea unor edituri, care îi vor asigura, până în prezent, funcționarea.

Motivele acestei durabilități: susținerea Editurii de două organisme importante, puternice și definitorii pentru modernitatea instituțională românească. Mai întâi, în perioada interbelică, Partidul Național Liberal, care creează această Editură; apoi, în perioada postbelică, Uniunea Scriitorilor, o instituție importantă pentru identitatea noastră artistică și culturală.

Lucrarea este alcătuită din două mari părți: dimensiunea interbelică a Editurii și drumul ei postbelic; titlurile capitolelor sunt date, în general, de numele conducătorilor Editurii, cu datele între care au condus afacerea; textul acestor capitole nu se oprește însă strict la epoca respectivă, existând numeroase reveniri și anticipări. Continuitatea este o trăsătură importantă a Editurii, atât în perioada interbelică, cât și ulterior, o continuitate pe care succesivii directori ai Editurii au înțeles-o și în numele căreia au creat un patrimoniu comun. Fiecare a fost conștient că istoria nu începe cu el.

În perioada interbelică, am urmărit modul în care s-a creat o instituție, intențiile și programele sale editoriale, surprinse de-a lungul unor cataloage și publicații specifice, dintre care cele mai relevante sunt *Buletinul Cărții Românești*, publicație lunară ce a apărut, cu întreruperi, între 1927 și 1947 – și cataloagele anuale generale.

Crearea unei mărci a însemnat o investiție continuă, care a dus la deschiderea de filiale și la augmentarea preocupărilor, dezvoltarea pe care a luat-o secțiunea de material didactic a Editurii fiind fără precedent, diversificându-se la nivelul unui adevărat magazin general. Este fondul pe care, în literatură, sunt editate numeroase colecții, în special de popularizare, din care se desprinde o numeroasă literatură pentru publicul tânăr; acestora li se adaugă seriile de vulgarizare a științei, precum „Cunoștințe folositoare“, ce ajunge la peste 3.500.000 de exemplare vândute la finele perioadei interbelice.

Perioada postbelică are cerințele ei specifice; în regimul comunist, circulația cărții este atent controlată. Am urmărit, cu precădere, raportul și negocierile autorilor și redactorilor cu cenzura, tendințele centrifuge ale Editurii din epoca Marin Preda, exemplificate de o librărie ce nu făcea parte în mod direct din sistemul comercial general, fiind subordonată nu organismului central al cărții (Casa sau Centrala Cărții), ci Editurii.

O parte importantă, atât în epoca Preda, cât și în celelalte – cu diferențele specifice –, este evidențiată de premiile pe care le-au primit, de-a lungul timpului, cărțile Editurii – cu specificațiile (i.e. compromisurile) de rigoare din regimul comunist.

S-a conturat astfel o istorie a arhitecturii instituționale, fiecare etapă din istoria Editurii caracterizându-se prin elemente specifice: creșterea și descreșterea colecțiilor și a seriilor, prezența la târguri naționale și internaționale, crearea unui logo, concursurile de debut, dinamica redacțiilor, evenimentele publice organizate sau relația cu tipografiile.

O monografie critică nu se poate edita doar pe baza mărturiilor de istorie orală; cercetând numeroasele amintiri despre o epocă sau alta a Editurii, publicate în acest veac de literatură, a fost evident că subiectivismul martorilor nu putea fi întotdeauna atenuat, astfel încât cărțile au fost cele mai bune surse de informare.

Pentru realizarea acestor pagini, se cuvine să aduc mulțumiri celor care m-au susținut, în diferite moduri: în primul rând, lui Călin Vlasie (vechi editor al meu), care mi-a sugerat alcătuirea unei astfel de monografii; un subiect pe care l-am perceput prin latura sa aridă (cifre, date, enumerări), dar care a oferit ocazia unor interpretări cu un mare ambitus – practic ultimul nostru veac de literatură, verificarea mecanismelor care au contribuit la dinamica întregului câmp modernist.

Îi mulțumesc, de asemenea, lui Ion Bogdan Lefter, care a pus la dispoziție date de arhivă, precum cataloage și publicații ale editurii, din circuitul închis, specific dialogului editorial-comercial din perioada comunistă, dar, în special, amintiri și mărturii, opinii și atitudini critice despre o perioadă îndelung teoretizată din istoria lumii noastre literare; lui Dorin Stănescu, care a fost mereu prezent cu gigabiți de presă veche, cu discuții despre liberalismul și liberalismele interbelice; lui Dan Stanciu, pentru promptitudinea răspunsurilor referitoare la lumea grafică a Editurii.

Personalului atent de la bibliotecile publice, precum cel de la Biblioteca Academiei Române, de la Biblioteca Central Universitară din București, de la Biblioteca „Nicolae Iorga” din Ploiești – grațitudinea autorului.

Un asemenea periplu prin istoria editurii românești nu ar fi fost posibil fără o constantă înțelegere din partea Irinei, Ilenei și a bunei Ștefania, pentru care scriu aceste rânduri.

Fondatorii

Editura Cartea Românească este o inițiativă liberală, formată la sfârșitul războiului pe baza unor vechi legături între oameni din lumea editorială și politicieni; meritul lui Vintilă Brătianu, care atrage în această întreprindere Banca Românească, a fost evidențiat de oamenii timpului¹; politicianul era „unul din cei mai sinceri propovăduitori ai naționalismului creator“, spune cel mai longeviv președinte al Consiliului de Administrație editorial, geograful Ion Simionescu – conducătorul care și-a pus în modul cel mai pertinent amprenta asupra editurii interbelice. Astfel, nucleul Editurii se formează din asocierea unor vechi întreprinderi editoriale: Ionnițiu și Rasidescu.

Familia Rasidescu (1817)

Familia Rasidescu are o considerabilă experiență în arta tipăririi, cea de-a treia generație participând la înființarea Cărții Românești.

Istoria familiei începe în prima jumătate a secolului XIX, cu **Ștefan (Stephan) Rasidescu** (1817-1881), care a fost ucenic, alături de Petre Ispirescu, la tipografia Zaharia Carcalechi; ulterior, devine șef de atelier la tipografia lui Heliade-Rădulescu, apoi director al tipografiei mitropolitane, ipostază în care îl aduce în țară pe vienezul Franz Göbl pentru a lucra cu noile mașini de tipărit din străinătate. În jurul lui 1859, Ștefan Rasidescu își înființează propria afacere, „Tipografia

¹ Ion Simionescu, *Cartea Românească*, Editura Cartea Românească, colecția „Cunoștințe Folositoare“, seria „Știință Aplicată“, București, 1938, p. 5.

Națională². Este locul unde fiul său, **Ion Șt. Rasidescu** (1865-1916), își face ucenicia. Legăturile cu cercurile liberale le stabilește în jurul lui 1883, când viitorul editor este angajat „prim-contabil“ la Banca Națională de sub conducerea lui Eugen Carada: „pe lângă cunoștințele meșteșugului se deprinde și cu echilibrarea mai adâncă a socotelilor, ceea ce e o împerechere fericită, care duce la o completă pregătire pentru mai târziu. Plecând de la Bancă, lasă regrete unanime, păstrându-și prietenia unui Anton Carp ori Carada prin priceperea dovedită și felul de a se purta³. Începând cu 1890, Rasidescu se apropie de lumea tipografică, în special datorită căsătoriei cu Matilda Göbl, nepoata lui Franz și fiica lui Carol Göbl. Tipograful român se specializează în cursuri la Viena și își îmbunătățește afacerea, astfel încât Academia Română își tipărește lucrările la „Carol Göbl S[ucces]sor Ion Șt. Rasidescu“. Urmele tipografiei Göbl-Rasidescu pot fi urmărite până în prima jumătate a secolului XIX: „Tipografia fondată în anul 1837 de Friederich Walbaum fu cumpărată la 1846 de C.A. Rosetti. Exilat în 1848, conducerea fu luată de Winterhalder, care o ținu până la 1852, când trecu în posesiunea lui Ferdinand Ohm Rosetti, reîntors în țară, cumpără o parte din tipografia lui Ferdinand Ohm și neputând-o ține, la 1873 o cumpără Dim. Aug. Laurian, care nu o conduce decât până în 1876, când o cumpără Carol Göbl, în ziua de 16 aprilie, stăpânind-o până la anul 1901, când trecu în posesiunea ginerelui său, Ion Șt. Rasidescu. Fotoliul marelui tipograf C.A. Rosetti, frumos sculptat, se păstrează și azi ca o relictă în familia Rasidescu.“⁴ Dintre contractele editurii, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, pot fi menționate publicații precum: *Convorbiri literare*, *Noua Revistă Română*, *Analele Academiei Române*, *Documentele Hurmuzaki*, *Cuvântările Regelui Carol I*, *Trigonometria* lui Spiru Haret sau *Chimia* de dr. C. Istrati.

Din 1916, conducătorul editurii este **Carol I. Rasidescu**, fiul lui Ion Șt. Rasidescu; el se va implica în fondarea Cărții Românești, alături de echipa tipografică. Unul dintre oamenii de bază ai firmei – tipograful

² Date după Vasile Romanescu, șef de atelier „Cartea Românească“, *Energii românești în industrie. Ștefan și Ion Șt. Rasidescu*, Editura Cartea Românească, Colecția „Cunoștințe Folositoare“, Seria C, nr. 126, „Din Lumea Largă“, București, 1942.

³ *Id.*, p. 15.

⁴ *Id.*, p. 19.

Vasile Romanescu (9 sept. 1893-1947?), un lucrător format în atelier: după ce termină clasele primare, intră ucenic la tipografia lui Ion St. Rasidescu; avansează în breaslă, devine lucrător după 4 ani de ucenicie, iar în 1922 devine maestru (cu carnet eliberat de Ministerul Muncii). Din 1924 este șeful atelierelor de culegere de la Cartea Românească⁵. Înrudit cu Petre Ispirescu, scrie nuvele de atmosferă bisericească, publicându-le începând cu 1924; *Istoria unei cărți* (1934) arată drumul unui manuscris către carte.

Cartea Românească este, așadar, o afacere a unor familii de tipografi înrudite, conectate la mediul politic înalt⁶: Carol Rasidescu este, prin mamă, Matilda Rasidescu n. Göbl, nepot direct al lui Carol Göbl, iar Niculae Ionnițiu este văr primar cu Matilda Göbl-Rasidescu.

Constituirea unui capital de 12.000.000 de lei pentru Editura Cartea Românească se face prin participarea Băncii Românești, aflată sub coordonare liberală, „prin aportul în natură al imobilelor din Calea Moșilor No. 64 și 62 și a întregului fond de comerț C. Sfetea, astăzi proprietatea sa, în conformitate cu alăturatul inventar, aport evaluat la suma de 3.368.000 de lei, care este prețul de cumpărare al acestui fond de la soții C. Sfetea. Acest aport este grevat de datorie de lei 342.750 la Banca Românească, datorie pe care societatea o ia asupra sa”⁷.

Familia Ionnițiu (1842)

Familia Ionnițiu a participat în mod decisiv la fondarea Cărții Românești; întemeietorul familiei, **Theodosiu Ionnițiu** (1842-1918), este un cunoscut librar; el învață la Sf. Sava și, după încercarea de a urma studii de medicină, apoi o carieră în arme, intră în breasla librarilor,

⁵ Date după *Buletinul Cărții Românești*, nr. 4/1941, p. 1; șefii atelierului de cules: Petre Niculescu (1912-1919, la Göbl Ssor Rasidescu), Anton Georgescu (1919-1920), Vasile Constantinescu (1922-1924) și Vasile Romanescu (1924-1948).

⁶ Ruxandra Nemțeanu, *Ansamblul „Cartea Românească” str. Iancu de Hunedoara nr. 68. Studiu privind valoarea istorico-arhitectural urbanistică a fostelor ateliere tipografice „Cartea Românească”*, [post 2002].

⁷ După „Actul constitutiv al societății Cartea Românească”, publicat în *Monitorul Oficial*, 21 aug. 1919, p. 5.537.

devenind în 1872 proprietar al vechii librării „Grigore Ioanid“ din Calea Victoriei 56, unde își făcuse ucenicia; își stabilește propria librărie sub numele de „Frații Ionnițiu & Co“ în strada Șelari 12. Apreciat editor de calendare ilustrate (este considerat importatorul „calendarului american“, compus din 365 de foi) și al *Dicționarului româno-francez* de Ion Costinescu din 1870, de 1.300 de pagini, publică deopotrivă lucrări didactice (manuale de română, franceză, italiană, de istorie, geografie ș.a.). Editor, deopotrivă, al unor planșe colorate cu scene din Războiul de Independență sau cu încoronarea lui Carol I, Ionnițiu ne atrage atenția prin colaborarea pe care a avut-o cu prim-ministrul liberal Dimitrie Sturdza (1895-1909 – cu intermitențe), politicianul redactând, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului trecut, rubrica de efemeride politico-istorice din *Calendarul ilustrat* și din *Calendarul pentru toți românii*⁸.

Niculae Th. Ionnițiu (1880-1947?) este fiul lui Theodosiu Ionnițiu, „cel dintâi editor român care cu voință și perseverență a dat însemnat sprijin școalei“. Continuând afacerile și relațiile tatălui, fiul va deveni președinte al Asociației Editorilor Români, membru al Camerei de Comerț, participând în mod decisiv la înființarea și la conducerea Editurii Cartea Românească din punct de vedere administrativ. Astfel, „când ia ființă Cartea Românească prin contopirea celor mai de seamă întreprinderi românești: Sfetea, Rasidescu, Ionnițiu, cel mai indicat să conducă direcția editurii și librăriei a fost N. Ionnițiu. Ucenicia săvârșită sub directa supraveghere a tatălui său; studiile speciale de mai târziu; cultura superioară literară căpătată la Sorbona îl fac stăpân desăvârșit pe complexa îndeplinire a atribuțiunilor sale“⁹. Preocupat de lumea tipografiei și a editării, scrie o cuprinzătoare *Istorie a editurii românești* (1942), semnătura sa întâlnindu-se în mod constant la bilanțurile anuale ale Editurii, alături de cea a celui alt director, Carol Rasidescu.

Aprecierea de care se bucură Niculae Th. Ionnițiu se poate vedea din alegerea lui ca președinte al Asociației Editorilor Români, o asociație a tuturor editorilor din țară, care a luat ființă în august 1934; din conducere mai făceau parte Em. Tătărescu (Scrisul Românesc,

⁸ *Anuarul general al Editurilor Românești*, 1937, p. 144; Niculae Th. Ionnițiu, *Istoria editurii românești*, Editura Cartea Românească, București, 1942, pp. 159-164.

⁹ După *Buletinul Cărții Românești*, nr. 2/1942, p. 1.

Craiova), în calitate de vicepreședinte, și S. Ciornei (Naționala Ciornei), secretar general. Membrii asociației erau: Al. Rosetti (Fundațiile Regale și Cultura Națională), I. Șaraga și S. Schwartz (Socec), Al. Nicolescu-Duvăz (Tipografiile Române Unite), Mihail Sadoveanu (Adevărul), P. Georgescu-Delafraș (Cugetarea), Maior E. Sinu (Universul), I. Steinberg (Cultura Românească), Pavel Suru (Pavel Suru), Em. Ocneanu (Universala Alcalay), E. Emilian (Eminescu).

Constantin Sfetea (1864-1924)

Constantin Sfetea este un al treilea director al Cărții Românești; născut la Brașov, își face ucenicia la Socec, în București, fiind apoi director al institutului „Progresul” din Ploiești (până în 1891). Se restabilește în București, pe Calea Moșilor, unde deschide Librăria Școalelor, cumpărând un local în piața Sf. Gheorghe; cu timpul, instalează și o tipografie și o litografie, devenind editor al poeziilor lui Coșbuc și al revistei *Vatra*, condusă de Caragiale, Coșbuc și Slavici. Afacerea lui intră în componența Cărții Românești, fiind achiziționată de Banca Românească. Editorul, rămas director în noua firmă, încetează din viață în vara lui 1924, la Karlsbad.

13 decembrie 1918

Famiile Rasidescu, Ionnițiu și Sfetea se asociază, efectiv, după un episod sângeros din istoria noastră: momentul 13 decembrie 1918. Încă din 6 decembrie, muncitori de la Sfetea și Minerva intră în grevă, solicitând condiții mai bune de lucru, ziua de opt ore, creșterea salariilor. În fața refuzului patronilor, vor organiza, împreună cu mișcarea socialistă, o amplă demonstrație în fața Teatrului Național, la care vor participa mii de muncitori de la cele mai importante fabrici din capitală. Filmul zilei este relatat de liderul socialist Ilie Moscovici: „La 13 decembrie, pe la orele 11-12, a avut loc o manifestație pacifică, demnă chiar, a lucrătorilor tipografi, care se aflau în grevă. Lucrătorii au fost cu delegații la prefectură și veneau pe Calea Victoriei, spre

Clubul Socialist din str. Sf. Ionică (din dosul Palatului Regal), ca să se consfătuiască asupra tratatelor. La Teatrul Național, câțiva pași de la Club, în momentul terminării manifestației, le-a ieșit înainte armata (sub comanda maiorului Tătărescu, fratele liberalului Gh. Tătărescu), oprindu-le înaintea spre localul organizației lor. Cu toate insistențele conducătorilor, autoritățile n-au vrut să cedeze. Ca un protest împotriva încercării de a se opri manifestațiile muncitorești [...] și ca o solidarizare cu lupta lucrătorilor tipografi, conducătorii mișcării, aflați în acel moment în localul organizației, au hotărât să cheme întreaga muncitorime la Club [...] Și așa am căzut de-a dreptul în cursa pregătită de generalul Mărgineanu. Muncitorii veneau de la fabrică cu oalele de mâncare în mână. După ce s-au strâns în localul Clubului și pe toate străzile dimprejur, au fost înconjurați de armată, care a apărut din toate gangurile și curțile; s-a făcut o somație de împrăștiere, după ce toate drumurile au fost închise și măcelul a început. [...] Oligarhia românească a vrut să scape de un vis urât și a trebuit să se scalde în sânge și să se desfate la chinurile noastre. A vrut să se răzbune împotriva umilirilor de la Odesa și s-a răzbunat amar; a vrut să se asigure că la noi nu va fi niciodată ca în Rusia și s-a asigurat cu ușurință [...] Mulți care se plimbau pe Calea Victoriei au văzut, încă de dimineața, cum se așezau mitraliere și soldați prin ganguri și prin case și unii bănuiau chiar – cel puțin așa au spus după măcel – că se pregătește o crimă.¹⁰

Demonstrația este înăbușită în sânge – peste 100 de morți, sute de răniți și de arestați, din informațiile socialiste; cifrele oficiale sunt mult schimbate: șase morți și câteva zeci de răniți. Socialiștii sunt considerați responsabili de 13 decembrie.¹¹ Cert este că unul dintre liderii demonstrației, socialistul I.C. Frimu, va muri în februarie 1919, ca urmare a

¹⁰ Ilie Moscovici, „13 decembrie 1918“, în *Mișcarea socială*, decembrie 1929, pp. 100-101, ap. Stelian Neagoe, „Culisele istoriei. Capcana din ziua de 13 decembrie“, în *Expres magazin*, 3 martie 1993, p. 10; v. și Alecu Constantinescu, *Masacrul din piața Teatrului Național din București 13 decembrie 1918*, Editura Federației Naționale a Foștilor Deținuți și Internați Politici Antifasciști, București, 1948, pp. 7-8.

¹¹ Procesul e fixat pe 2 martie 1919: „Sunt trimiși în judecata Curței Marțiale, pentru atentat la siguranța statului, 53 socialiști“, „Tulburările de la 13 decembrie“, în *Dimineața*, 19 februarie 1919, p. 3.

evenimentelor¹², iar în gropi comune, anonime, din cimitirul Reînvierea, au fost aduse mai multe zeci de victime.

¹² „A murit Frimu, cel mai chibzuit muncitor din mișcarea socialistă. A murit revoltător, ca însăși viața lui revoltată – a murit mușcat de un păduche exantematic.“, B. Cecropide, „Moartea lui Frimu“, în *Dacia*, 12 februarie 1919, p. 2; „fruntașul socialist, mort de tifos, în urma evenimentelor de la 13 decembrie anul trecut“, „I.C. Frimu“, în *Dimineața*, 9 februarie 1919, p. 1.